

Kushel Natalia,

Kherson State University,

Lecturer of the Department of Cultural Studies

Psychological features of teacher's role fulfillment: theoretical aspects

Abstract: The article deals psychological especially of roles, theory roles and its meaning. Characteristics and influence social roles from forming professions a teacher.

Keywords: role, teacher.

Кушель Наталія,

Херсонський державний університет,

викладач кафедри культурології

Психологічні особливості рольової самореалізації вчителя: теоретичний аспект

Анотація: У статті розглядаються психологічні особливості ролі, теорії ролей та їх значення. Характеристика та вплив соціальних ролей на формування професії вчителя.

Ключові слова: роль, вчитель.

На сучасному етапі розвитку науки вітчизняні та зарубіжні дослідники приділяють велику увагу аспектам соціальних ролей, рольовій самореалізації, професійній значимості вчителів. Зазначені аспекти проявляється у всіх соціально значимих ситуаціях життєдіяльності особистості. В межах педагогічної психології значний акцент ставиться на роль вчителя під час будь-якого контакту зі школярами, колегами, керівництвом та ін.

Рольові теорії мають великий нереалізований потенціал. Поняття «ролі» активно використовується не лише в соціологічних, соціально-психологічних та

психотерапевтичних концепціях, а й у концепціях особистості. В феномені «ролі» відображено як соціальні, так і індивідуальні особливості особистості, взаємодія внутрішніх та зовнішніх детермінант її розвитку і, певною мірою, її біосоціальний дуалізм.

Сучасні соціально-педагогічні орієнтири вітчизняної системи вищої педагогічної освіти передбачають якісне підвищення соціально-професійної підготовки вчителя. Найважливішою соціальною функцією вищої педагогічної школи в цьому зв'язку постає функція формування особистості гуманістичного типу, справжнього інтелігента, здатного не тільки професійно, але і творчо й цілісно підходити до розв'язання завдань соціального й фахового змісту.

Розв'язання проблем педагогічної професійної освіти в кінцевому підсумку залежить від якісних показників формування соціально-професійних цінностей та інтересів вчителя, що лежать в основі його ставлення до власного професійного зростання, потреби у безперервній освіті й творчій особистісній самореалізації. Отже, особистісна самореалізація вчителя обов'язково містить його активну життєву позицію й може ефективно формуватися лише в тісному взаємозв'язку виховання та самовиховання, в постійному прагненні самої особистості до досягнення вищих рівнів саморозвитку.

Зазначене вище, а також наявність суперечностей у підходах щодо ролі, місця, значення та специфіки діяльності педагога в суспільстві дає нам підстави констатувати, що рольова самореалізація вчителя є саме такою його характеристикою, яка забезпечує інтенсивне соціально-професійне функціонування.

Науковий інтерес до рольової самореалізації вчителя в професійній діяльності розкривається у розгляді ролей вчителя (одягання масок відповідно до ситуації та учасників ситуації) відповідно до ситуації з якою зіштовхнеться вчитель у професійній діяльності.

Велика кількість вітчизняних та зарубіжних вчених психологів та педагогів розглянули певні аспекти нашої проблеми, а саме: дослідження рольової поведінки (Дж.М. О'Ніл, Т.А. Бір, Дж.Т. Спенс, Р.Л. Хелмріх, Ю.Дж. Фoa, Е. Фoa, С.Л. Бем, Дж.А. Дойл, Р.Дж. Мур), дослідження закономірностей соціальних ролей (функціонально рольова теорія, теорія символічного інтеракціонізму, структурно рольова теорія, організаційно рольова теорія та когнітивно рольова теорія: Т. Парсонс, Дж. Мід, Г. Блумер, Р. Лінтон, Н. Гросс, Р.Л. Кан, Я. Морено, М. Шеріф, Дж. Роттер, Ж. Піаже), дослідження рольових відношення до концеп-

цій особистості (Б.Дж. Біддл, У. Айкес, Е.С. Ноулес, Р.Ф. Кідд, Ш. Страйкер, Ч. Гордон), дослідження поняття «ролі» вітчизняними дослідниками (І.С. Кона, В.Б. Ольшанського, І.О. Мартинюка, Н.І. Соболевої, В.О. Єхало, Ю.Є. Альшиною, К.В. Лекторською, О.С. Кочаряном та іншими).

Аспекти дослідження самореалізації вчителя та вчителя як професіоналів були розглянуті у руслі державних концептуальних підходів щодо мети освіти та виховання найбільш універсальною на наш погляд, є концепція особистісно орієнтованої освіти (І.Д. Бех, С.У. Гончаренко, І.А. Зязюн, О.Л. Кононко, Н.Г. Нічкало, О.Я. Савченко, О.В. Сухомлинська та інші).

Дослідження окремих аспектів соціального самовизначення здійснювали В.Л. Лебедева, В.А. Матусевич, Г.П. Ніков, В.Ф. Сафін та інші.

Дослідженням проблем формування різних аспектів соціальної активності особистості займалися К.О. Абульханова-Славська, В.С. Бакіров, Т.О. Ільїна, Т.М. Мальковська, В.О. Сластенін, Н.В. Кічук та інші.

Дослідження концепції формування професіоналізму педагога (Н.В. Кузьміна, К.М. Левітан, А.К. Маркова, Л.М. Мітіна).

Аналіз розвитку людської культури дозволяє вказати на тривалий та послідовний процес використання, а відповідно, і вивчення «ролі» і «особистості» та її значення у духовній та матеріальній культурі. Існує багато визначень поняття «роль». Слово роль (спільне для більшості європейських мов) походить від латинського слова *rotulus*, що означає паперовий згорток, тобто рулон паперу, на якому записаний текст сценічної ролі для актора.

Значення історичних та культурних коренів рольового підходу у вивченні особистості можна умовно розділити на дві групи: це наукові розробки та людська практика. Людська практика є набагато соліднішим за віком і ґрунтується на категорії «гра», яка є дуже цікавим феноменом культури. Вона виражає синтетичну форму активності, характеризує такі сторони буття, в яких втілюються багаті сутнісні характеристики прояву особистості. За словами нідерландського історика культури Й. Хейзинга: «гра старша за культуру, оскільки вона притаманна ще світу тварин» [4]. Такі форми гри, як драматична гра, рольова презентація, в яких в символічній формі представлені уявлення про дійсність, є чисто людськими формами гри і нероздільно пов'язані з розвитком людської культури.

За словами Горностая П., одним із багатючих джерел сучасних рольових підходів є міф, який взагалі визнається як одне з найпотужніших джерел не ли-

ше людської культури, а й суспільної науки та практики. В самій основі міфу закладена драма, рольова вистава, драматичний конфлікт, який виражає протиріччя природного та соціального світу [1].

За дослідженнями Горностая П., одним з джерел рольових підходів вивчення особистості є релігія. Релігійні обряди, як форми міфу, є, з одного боку, театралізованими виставами, що виражають різні сторони релігійної картини світу, місце людини в цьому світі та людську мораль, з іншого – це практика, яка має своєю метою психологічний (в тому числі – психотерапевтичний) вплив на особистість, чому є безліч прикладів починаючи з фігури самого Ісуса Христа [1].

Соціологи досить давно і плідно досліджують закономірності соціальних ролей і створили ряд наукових рольових теорій, серед яких можна виділити п'ять найбільш значущих:

1) функціональна рольова теорія (Р. Лінтон, Т. Парсонс, Е. Шілз, Ф. Батс, С. Харві) зосередила увагу на характерних формах поведінки людей, що займають соціальні позиції в межах стійкої соціальної системи. «Ролі» розглядаються як функції, як розподілені, нормативні очікування, що пропонують і пояснюють ці види поведінки;

2) структурна рольова теорія (Р. Лінтон, М. Леві, С. Надел, Р. Барт, М. Мандел, Г. Уайт, С. Уіншіп) – математично виражена, аксіоматична теорія щодо структурованих відносин ролі. Увагу зосереджено на «соціальних структурах», задуманих як стійкі організації наборів людей («соціальні позиції» або «статуси») що поділяють ті ж самі зразки поведінки («ролі»), які спрямовані до інших наборів людей у структурі;

3) організаційна рольова теорія (Н. Гросс, Р. Л. Кан, М. Ван-Селл, Е. ван-де-Вліерт та ін.) досліджує соціальні системи, що попередньо плануються, орієнтовані задачею та ієрархічні. Ролі, прийняті в таких організаціях, зв'язані з ідентифікованими соціальними позиціями і створені нормативними очікуваннями, але норми можуть змінюватися серед індивідуумів і можуть відображати як офіційні вимоги організацій, так і тиск неофіційних груп;

4) когнітивна рольова теорія - зосередилася на відносинах між рольовими очікуваннями і поведінкою. Увага приділялася соціальним умовам, що викликають очікування, методам для вимірювання очікувань, і впливу очікувань на соціальну поведінку. Багато когнітивних рольових теоретиків також цікавилися спо-

собами, якими людина сприймає очікування інших і впливом цього сприйняття на поведінку;

5) теорія символічного інтеракціонізму бере початок з робіт Дж. Г. Міда, насамперед, його головної праці «Розум, самість та суспільство». Теорія розглядає значення ролей індивідуальних акторів, еволюцію ролей через соціальну взаємодію, та різні когнітивні поняття, за допомогою яких соціальні актори розуміють і інтерпретують власну поведінку та поведінку інших.

Наше визначення соціально-психологічних ролей є теоретичним узагальненням найкращих визначень, запропонованих різними авторами. За Я.Л. Морено, роль – це «синтетичний досвід, у якому поєднуються особисті, соціальні та культурні елементи» [2]. М. Атей і Дж. Дарлі визначають роль як систему або набір «компетентностей взаємодії» [3]. Б. Біддл і Э. Томас стверджують, що в самому загальному визначенні роль – це набір приписань, які визначають, якою повинна бути поведінка члена соціальної позиції (тут мова йде переважно про соціологічне тлумачення соціальної ролі), а в різних контекстах роль визначає приписання, опис, оцінку та дію; в ідеї ролі знаходять висвітлення приховані та явні процеси, поведінки себе та інших, поведінки, що ініціює індивід, і поведінки, яка спрямована на нього [3].

У своїй теорії рольової самореалізації особистості Горностай П. виявив та описав певні характеристики ролей. Рольові детермінанти - це фактори, що визначають роль: позиція особистості, статус, соціально-психологічні настановлення тощо. Рольові атрибути – це речі, необхідні для виконання ролі. В актора – це грим і одяг. Атрибутом може бути все, що допомагає відтворювати ситуацію ролі. Прикладом рольових атрибутів може вважатися імідж. Рольовий фетишизм – це надання речам ролі та властивостей, якими вони фізично не володіють. Як людина відіграє роль у соціальному середовищі, так і річ має привласнену їй «роль» тільки серед людей. Річ перетворюється на символ. Яскравим прикладом є гроші, які не мають своїх властивостей поза людським суспільством. Рольова ситуація – це сукупність обставин, що супроводжують виконання ролі, свого роду рольове оточення [1].

Як результат вище зазначеного Горностай П. виділив певні психологічні якості ролі на які ми спираємося у нашій роботі:

1. Роль як поведінкова модель соціальної позиції.
2. Роль як норма.

3. Роль як функція.
4. Роль як символ.
5. Роль як цінність.
6. Роль як психічний стан.
7. Роль як особистісний модус.
8. Роль як установка.
9. Роль як відношення.
10. Роль як ресурс.
11. Роль як захисний механізм [1].

З позицій рольового підходу особистісний розвиток неможливий без безперервної зміни в системі психологічних ролей особистості. Розглядаючи життєвий шлях людини, необхідно виділити такі найважливіші поведінкові комплекси, що є опорними на життєвих стадіях людини і називаються життєвими ролями. Життєвими ролями ми називаємо такі особистісні ролі, які пов'язані з важливими життєвими функціями людини і мають велике значення в її життєвому шляху. Життєвий шлях – це періодична зміна життєвих ролей, що безупинно формуються, розвиваються і, навпаки, руйнуються зникають, або відкидаються людиною, як непотрібні, що втратили своє значення. Зміна життєвих ролей відбувається протягом усього життя людини, бо інакше вона не може розвиватись.

Список літератури:

1. Горноста́й П.П. Психологія рольової самореалізації особистості. 19.00.05. Дисертація на здоб. наук. ступ. доктор. псих. наук. – 2009. – 429 с.
2. Морено Я. Психодрама / Я.Л. Морено ; 2-е изд. / пер. с англ. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2008. – 496 с.
3. Левенталь Е. Характеры и роли / Е. Левенталь. – 3-е изд. – М.: Бослен, 2007. – 336 с.
4. Хейзинга, Й. Homo ludens. В тени завтрашнього дня / Й. Хейзинга; пер. с нидерл. – М.: Изд. гр. «Прогресс»; «Прогресс-Академия», 1992. – 464 с.
5. McRae K., Thematic roles as verb-specific concepts / K. McRae, T.R. Ferretti, L. Amyote // Language and Cognitive Processes. – 1997, V. 12 (2/3). – P. 137–176.